

Józef Kądzielski

Zagadnienia teorii socjalistycznej rewolucji kulturalnej w piśmiennictwie radzieckim

Przegląd Socjologiczny Sociological Review 11, 231-258

1957

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

JÓZEF KĄDZIELSKI — ŁÓDŹ

ZAGADNIENIA TEORII SOCJALISTYCZNEJ REWOLUCJI KULTURALNEJ W PIŚMIENICTWIE RADZIECKIM

Treść: Wstęp. — Ogólne określenie kultury. Kultura materialna i duchowa. Marksizm-leninizm naukową podstawą badań nad kulturą. — Narodziny kultury. Praca źródłem kultury. — Klasowy charakter kultury. Typ kultury. Dwa nurty w kulturze społeczeństw klasowych. — Rola mas ludowych i inteligencji w rozwoju kultury w społeczeństwie klasowym. — Rewolucje kulturalne w przeszłości a socjalistyczna rewolucja kulturalna. — Swoistość kultury jako zjawiska społecznego. Kultura socjalistyczna jako nowy, wyższy typ kultury. Cechy specyficzne socjalistycznej rewolucji kulturalnej w Związku Radzieckim. — Zakończenie.

WSTĘP

Obecne badania nad kulturą w nauce radzieckiej postępują dwoma torami. Zwiększa się systematycznie ilość prac monograficznych i syntetycznych przedstawiających rozwój kultury w poszczególnych krajach i okresach historycznych. Do prac tego rodzaju należy studium N. Sidorowej *Narodziny kultury miejskiej we Francji*¹ oraz wielotomowe wydawnictwo *Historia kultury dawnej Rusi*².

Z drugiej strony historycy radzieccy pracują nad stworzeniem ogólnej, marksistowskiej teorii kultury. Prace te przeważnie prowadzone są w związku z badaniami nad węższym problemem, nad problemem socjalistycznej rewolucji kulturalnej. O wyborze tego problemu decydowały względy społeczne i polityczne, jak dążenie do zdobycia pewnej jasności w sprawach dotyczących budownictwa nowej, wyższej, socjalistycznej, kultury. Stąd też problem ten dotychczas jest dokładniej opracowany w piśmiennictwie radzieckim niż inne problemy ogólnej teorii kultury.

¹ Н. Сидорова, *Зарождение городской культуры во Франции*, „Средние Века”, Moskwa 1951, nr 3, s. 159.

² *История культуры древней Руси*, т. I—II, Moskwa 1948—1951.

Poniżej przedstawimy aktualny stan badań nad opracowaniem teorii socjalistycznej rewolucji kulturalnej w piśmiennictwie radzieckim, przy czym oczywiście wystąpią również niektóre inne zagadnienia ogólnej teorii kultury.

Za punkt wyjścia analizy posłużą dwie prace dotyczące socjalistycznej rewolucji kulturalnej, które ukazały się ostatnio w Związku Radzieckim: praca G. G. Karpowa *O kulturze radzieckiej i rewolucji kulturalnej w ZSRR*³ i praca M. Kima *Partia komunistyczna — organizator rewolucji kulturalnej w ZSRR*⁴. Obie te prace zawierają dość obszernie rozdziały wprowadzające, w których autorzy omawiają zagadnienia teorii socjalistycznej rewolucji kulturalnej w związku z niektórymi zagadnieniami ogólnej teorii kultury i na ich tle.

Przed przystąpieniem do analizy poglądów z zakresu teorii socjalistycznej rewolucji kulturalnej należy zaznaczyć, że w odniesieniu do tej kwestii w nauce radzieckiej, która się rozwija w drodze walki różnych poglądów, mimo jedności ogólnofilozoficznych założeń i metod badawczych, nie ma i być nie może jednolitego w szczegółach stanowiska, ale istnieją różne interpretacje wydarzeń i zjawisk historycznych; pewne zagadnienia są też opracowane dokładniej, inne mniej dokładnie. Na momenty te postaramy się zwrócić uwagę w trakcie omawiania różnych zagadnień wchodzących w zakres „kulturologicznych” badań w Związku Radzieckim.

OGÓLNE OKREŚLENIE KULTURY — PODZIAŁ KULTURY NA MATERIALNĄ I DUCHOWĄ — MARKSIZM-LENINIZM NAUKOWĄ PODSTAWĄ BADAŃ NAD KULTURĄ

W pracach historyków radzieckich pojęcie kultury występuje w szerokim i wąskim tego słowa znaczeniu, tj. jako określenie zarówno kultury materialnej, jak i kultury duchowej bądź wyłącznie jako określenie kultury duchowej. G. G. Karpow pisze: „Kultura w szerokim tego słowa znaczeniu to całokształt wartości materialnych i duchowych, które stanowią rezultat społeczno-historycznej działalności ludzi w procesie pracy”⁵.

„Kultura — pisze S. N. Kuczerska w artykule *O cechach specyficznych socjalistycznej kultury* — to zjawisko historyczne, określone pozio-

³ Г. Г. Карпов, *О советской культуре и культурной революции в СССР*, Moskwa 1954.

⁴ М. Ким, *Коммунистическая партия — организатор культурной революции в СССР*, Moskwa 1955.

⁵ Карпов, *op. cit.*, s. 9.

mem osiągnąć danego społeczeństwa w dziedzinie produkcji materialnej i duchowej”⁶.

„Przez kulturę w szerokim tego słowa znaczeniu — czytamy w pracy *Materializm historyczny*, wydanej pod redakcją Konstantinowa — rozumiemy całokształt dóbr lub wartości stworzonych przez ludzkość w procesie społeczno-historycznej praktyki, wyrażających stopień opanowania przez nią żywiołowych sił przyrody i społeczeństwa”⁷.

W *Krótkim słowniku filozoficznym* spotykamy następujące określenie kultury: „Kultura — całokształt wartości materialnych i duchowych stworzonych przez ludzkość w procesie działalności praktycznej, w ciągu historycznego rozwoju społeczeństwa”⁸.

M. Kim w omawianej tu pracy pisze o kulturze: „Kultura w szerokim tego słowa znaczeniu stanowi całokształt wszystkich osiągnięć w rozwoju materialnego i duchowego życia społeczeństwa. Osiągnięcia te są rezultatem społeczno-historycznej działalności pokoleń ludzkich”⁹.

Autor artykułu „Kultura” w *Wielkiej encyklopedii radzieckiej* posługuje się pojęciem kultura w wąskim znaczeniu. „Kultura — pisze — to całokształt osiągnięć społeczeństwa w dziedzinie oświaty, nauki, sztuki i innych dziedzinach życia duchowego; umiejętność wykorzystania tych osiągnięć dla opanowania sił przyrody, dla wzrostu produkcji, dla rozwiązania dojrzewających zadań życia społecznego”¹⁰.

Przedstawione powyżej określenia kultury mają niewątpliwie wiele cech wspólnych. Autorzy podkreślają w nich zgodnie, że kultura stanowi całokształt wartości materialnych i duchowych bądź tylko duchowych, które wytworzone zostały na przestrzeni dziejów w procesie praktycznej społeczno-historycznej działalności ludzi.

Zwracają oni uwagę na to, że o poziomie kultury danego społeczeństwa świadczy stopień opanowania żywiołowych sił przyrody i społeczeństwa. Część autorów wyróżnia w kulturze różne jej dziedziny, jak oświata, nauka, literatura, sztuka oraz odpowiadające im instytucje. W *Krótkim słowniku filozoficznym* czytamy: „Kultura jest zjawiskiem społecznym, w którym wyraża się osiągnięty w danym etapie rozwoju społeczeństwa

⁶ С. Н. Кучерская, *Об особенностях социалистической культуры*, „Вопросы Философии”, 1953, nr 5, s. 4.

⁷ *Исторический материализм*, Moskwa 1954, s. 127. Przekład polski: *Materializm historyczny*, Warszawa 1955, s. 163.

⁸ *Краткий философский словарь*, Moskwa 1954, s. 261. Przekład polski: *Krótki słownik filozoficzny*, Warszawa 1955, s. 309.

⁹ Ким, *op. cit.*, s. 8.

¹⁰ *Большая Советская Энциклопедия*, t. XXIV, s. 30.

poziom w dziedzinie postępu technicznego, doświadczeń produkcyjnych i nawyków pracy u ludzi, w dziedzinie oświaty i wychowania, w dziedzinie nauki, literatury, sztuki i odpowiadających im instytucji”¹¹. Wydaje się, że czasem posługując się pojęciem kultura w wąskim tego słowa znaczeniu, tj. na określenie kultury duchowej, ujmuje się je w sposób nie dość sprecyzowany co do cech specyficznych tej dziedziny.

Kwestię stosunku dwóch dziedzin wyróżnianych w kulturze najobszerniej przedstawił M. Kim, który pisze: „Kultura dzieli się na materialną i duchową. Całokształt wartości materialnych, które zostały stworzone w procesie pracy ludzkiej, stanowi materialną kulturę społeczeństwa. Najważniejszym elementem kultury materialnej są narzędzia pracy, technika. Kultura duchowa — to całokształt wszystkich wartości duchowych, które stworzyła ludzkość w procesie swojego rozwoju historycznego, to osiągnięcia społeczeństwa w dziedzinie oświaty, nauki, sztuki”¹².

„Marksizm—leninizm — pisze Kim — wykrył głęboki wzajemny związek między kulturą materialną a duchową. Ustalił on, że kultura materialna ma określone znaczenie w kulturowym wzroście społeczeństwa, iż kultura duchowa zależy w swoim rozwoju od warunków materialnego życia społeczeństwa. W związku z tym duchowe osiągnięcia ludzkości wywierają wielki wpływ na kulturę materialną, na ulepszenie życia materialnego”¹³.

Podstawę teoretyczną marksistowskiej teorii kultury stanowi materializm dialektyczny i historyczny. W oparciu o jego założenia podejmują teoretycy radzieccy opracowanie marksistowskiej teorii kultury. Wylaniają się przy tym trudności polegające, jak się wydaje, na potrzebie określenia wzajemnego ustosunkowania różnych dziedzin zjawisk społecznych. Dotąd nie określono jeszcze dokładnie, w jakim stosunku pozostają do siebie takie kategorie materializmu historycznego, jak siły wytwórcze i kultura materialna. Nie wyjaśniono, w jaki sposób rozwój kultury materialnej determinuje rozwój kultury duchowej, nie wyjaśniono, poza próbą dokonaną w pracy *Materializm historyczny*, stosunku kategorii bazy i nadbudowy do pojęcia kultury materialnej i duchowej itd.

Brak precyzji w zakresie ustosunkowania różnych kategorii materializmu historycznego do badań kulturologicznych wytknął G. G. Kar-

¹¹ *Krótki słownik filozoficzny*, s. 309—310.

¹² К и м, *op. cit.*, s. 8.

¹³ Tamże, s. 9.

powowi W. Berestniew, autor recenzji z jego pracy zamieszczonej na łamach czasopisma „Коммунист”. „Autor — pisze on o Karpowie — wprowadza ogólne określenie kultury jako całokształtu wartości materialnych i duchowych. Wyjaśniając ogólne określenie kultury autor popełnia szereg błędów. Stwierdza on, że kultura materialna ma wyraźnie charakter społeczny, rozwija się w ramach danej formacji społeczno-ekonomicznej i nie tylko określa sobą charakter danego ustroju społecznego, ale i sama doświadcza wpływu tego ustroju”. Berestniew pisze, że to stwierdzenie Karpowa przeczy podstawowemu założeniu marksizmu-leninizmu, według którego „nie kultura materialna, a sposób produkcji dóbr materialnych jest podstawową siłą w systemie warunków materialnego życia społeczeństwa i określa charakter ustroju społecznego, prawidłowości jego rozwoju”¹⁴.

Podobnie jest z wyjaśnieniem pojęcia kultury duchowej. Czy pojęcie kultury duchowej w marksistowskiej teorii kultury winno być ograniczone do tych wartości, które wchodzą do tradycji kultury socjalistycznej, czy też ma objąć wszelkie wartości, jak to wynika z ogólnych określeń kultury, nawet te, które zwalczane były na przestrzeni dziejów przez przedstawicieli nurtu postępowego w kulturze. Przeciwno ograniczeniu zakresu pojęcia kultury duchowej do zjawisk wyłącznie postępowych, jakie spotykamy w pracy Karpowa, wystąpił W. Berestniew. „Autor [Karpow — J. K.] — pisze on — słusznie zalicza do kultury duchowej osiągnięcia filozofii, nauki, sztuki i literatury, a także moralność, prawo. Jednakże uważa on, że do kultury może być zaliczona tylko marksistowska filozofia materialistyczna. Idealizm i religię autor w tym wypadku odrzuca [s. 11 i nast.]”.

„Według mnie — pisze Berestniew — z tym [poglądem] nie można się pogodzić. Kultura—to pojęcie konkretno-historyczne. W społeczeństwie eksploatorskim religia, filozofia idealistyczna, a także moralność wyzyskiwaczy — to najważniejsze siły ideologiczne, nieoddzielny element panującej kultury”¹⁵.

Widzimy więc, że określenie i wyjaśnienie pojęcia kultura nie jest jeszcze w dostatecznym stopniu opracowane. Na fakt ten zwrócono m. in. uwagę w recenzji od redakcji czasopisma „Коммунист” pracy *Materializm historyczny*, która spotkała się z szeroką dyskusją w Związku Radzieckim i krajach demokracji ludowej. W recenzji czytamy: „Za-

¹⁴ В. Берестнев, *Книга о советской культуре*, „Коммунист” 1954, nr 17, s. 125.

¹⁵ Там же, s. 126.

gadnienie bardziej precyzyjnego określenia takich pojęć materializmu historycznego, jak życie domowe i kultura dawno dojrzało”, jednak w „literaturze filozoficznej kategorii tych dotychczas nie wyjaśniono”¹⁶.

NARODZINY KULTURY – PRACA ŹRÓDŁEM KULTURY

„Kiedy i jak pojawiła się kultura? Zagadnienie to od dawna interesowało ludzi” — pisze G. G. Karpow na początku rozdziału: Praca — źródłem kultury. „W odpowiedzi na to pytanie — wyjaśnia — są dwie przeciwstawne linie — idealistyczna i materialistyczna”¹⁷. Nie będziemy tutaj referować przedstawionych przez Karpowa idealistycznych teorii kultury ani teorii materialistycznych, które istniały przed pojawieniem się materializmu historycznego; od razu zreferujemy to, co Karpow mówi na temat stanowiska marksistowskiego w badaniach nad pojawieniem się kultury.

„Marksizm — pisze Karpow — stał się nauką ideologią proletariatu, krytycznie przepracował i uogólnił całą nagromadzoną w tej dziedzinie wiedzę, dając konsekwentnie materialistyczne wyjaśnienie problemu pochodzenia i źródeł kultury”.

„Klasyki marksizmu uczą, że kultura narodziła się wraz z pojawieniem się ludzkiego społeczeństwa. Samo pojawienie się człowieka i ludzkiego społeczeństwa z marksistowskiego punktu widzenia stanowi jeden z wielkich skoków w historii przyrody. Istota tego skoku polega na tym, że w miejsce rabunkowego wykorzystania darów przyrody, charakterystycznego dla zwierząt, stado wyższych małp w okresie czwartorzędu przekształca się w pierwotne ludzkie stado, zaczyna wytwarzać niezbędne mu środki do istnienia z pomocą sztucznych organów — narzędzi pracy”.

„Ten skok ze zwierzęcego położenia w ludzkie nastąpił dzięki pracy. Historia społeczeństwa ludzkiego zaczyna się od procesów pracy”¹⁸. Engels pisał, iż można powiedzieć, że praca stworzyła samego człowieka. Człowiek zaczął działać, tworzyć warunki materialne, które uwarunkowały rozwój jego świadomości.

„Marksizm-leninizm — pisze Karpow — uczy, że rozwój świadomości poprzedzony był rozwojem strony materialnej, rozwojem warunków zewnętrznych [...] Na rozwój mózgu, na rozwój świadomości ogromny

¹⁶ Учебное пособие по историческому материализму, „Коммунист”, 1954, nr 1, s. 122.

¹⁷ Карпов, *op. cit.*, s. 14.

¹⁸ Tamże, s. 18.

wpływ wywarło używanie przez dalekich przodków człowieka różnorodnych przedmiotów w charakterze narzędzi”.

„Różnorodne i nieprzerwane wykorzystywanie przedmiotów znajdujących w naturze rozszerzało wyobrażenia małpy człekokształtnej o otaczającym świecie; pozwalało określić podstawowe właściwości fizyczne użytkowanych przedmiotów — twardość, kruchość, ciężar itd.; pozwalało wyciągać wnioski o przydatności znajdujących przedmiotów do różnego ich zastosowania. Dalszy rozwój małpy człekokształtnej w rezultacie doboru naturalnego doprowadził do przejścia do prostej pierwotnej obróbki. Z wykształconych instynktowych form pracy powstały zasadnicze prymitywne formy działalności właściwe dla człowieka”.

„Powstanie twórczej pracy ludzkiej, skierowanej na zmianę przedmiotów naturalnych z celem przystosowania ich dla potrzeb produkcyjnych — pisze Karpow — było skokiem, który uwarunkował wydzielenie człowieka ze świata zwierząt. Małpy używające pałki przekształcały się w najdawniejszych ludzi wyrabiających narzędzia [...] Dalszy rozwój materialnej działalności w procesie pracy pociągnął za sobą przekształcenie najdawniejszego człowieka we współczesny typ człowieka”¹⁹.

Karpow omawia w oparciu o znany mu materiał antropologiczny i archeologiczny kształtowanie się współczesnego typu człowieka i kultury, którą on tworzył w okresie paleolitu. Wraz z wykształceniem się umiejętności wytwarzania narzędzi i powstaniem mowy artykułowanej — pisze Karpow — rozszerzył się zakres stosunków społecznych między ludźmi. Zmieniały się stosunki i zmieniali się ludzie. Pierwotne stado ludzkie przekształcało się powoli w ustrój wspólnoty pierwotnej, którego kultura materialna i duchowa znajdowała się już na znacznym poziomie rozwoju.

Historycy kultury socjalistycznej, tacy jak Karpow, Kim i inni, nie zastanawiają się, w przeciwieństwie do etnografów i historyków, nad powstaniem różnych konkretnych kultur, zależnie od środowiska gospodarczo-kulturowego. W pracach ich brak przejścia od teoretycznych rozważań o kulturze w ogóle do badania powstania i rozwoju kultur poszczególnych plemion, narodowości i narodów. W dotychczasowych pracach historyków kultury nie występuje problematyka różnorodności kultur, różnych — jak mówią etnografowie — „typów kultury”. Przez „typ kultury” historycy i etnografowie rozumieją różne rzeczy. Histo-

¹⁹ Tamże, s. 19.

rycy przez „typ kultury”, jak to powiemy dokładniej później, rozumieją panującą na danym etapie rozwoju społeczeństwa kulturę. Etnografowie natomiast, kiedy mówią o „typie kultury” mają na uwadze kulturę określonego środowiska gospodarczo-kulturowego²⁰. Cechy typowe wyróżnione są na podstawie materiałów archeologicznych bądź etnograficznych.

Historyków interesuje przede wszystkim problematyka źródeł kultury. „Źródłem kultury — pisze Kim — jak i wszystkich osiągnięć człowieka jest praca. Dzięki swej pracy człowiek oddzielił się od świata zwierząt, a społeczeństwo wyszło ze stanu zoologicznego. W procesie pracy człowiek zmieniał narzędzia pracy doprowadzając do poziomu współczesnej techniki, uwielokrotnił swoje siły w walce z przyrodą. W procesie pracy wytwarzając dobra materialne człowiek zmieniał się i duchowo, rozwijał swoją kulturę duchową”²¹.

Człowiek nie walczył jednak z przyrodą i nie „zmieniał się duchowo” w izolacji, indywidualnie; występował on zawsze jako część społeczeństwa. „Wyobrażenia ludzi, ich idee, poglądy, formy życia, obrzędy, obyczaje, podania — pisze Karpow — od samego początku miały charakter społeczny. Świadomość, jak podkreślali K. Marks i F. Engels, jest od samego początku produktem społecznym i pozostanie nim dotąd, dokąd będą istnieć ludzie”²².

Historycy i teoretycy kultury w małym stopniu zdołali dotąd wyjaśnić w pracach ogólnych wiele problemów, które w rozwoju kultury miały znaczenie istotne. Wymienić tutaj można chociażby problem oddzielenia się pracy umysłowej od pracy fizycznej i wynikające z tego konsekwencje dla rozwoju kultury w społeczeństwach klasowych i w okresie socjalizmu. Stąd też można wyprowadzić stosunkowo słabe związki, jakie istnieją w teorii kultury między problemem narodzin kultury a problemem roli mas ludowych i inteligencji twórczej w rozwoju kultury na przestrzeni dziejów.

Karpow na ten temat pisze: „W ustroju społeczeństwa pierwotnego, gdzie nie było klas, nie było jeszcze podziału pracy na fizyczną i umysłową, a twórczość duchowa istniała w nierozdzielnym związku z materialną, twórczość duchowa była bezpośrednio wpleciona w proces wy-

²⁰ Porównaj С. А. Токарев, *Проблема этногенеза в этнографии*, „Советская Этнография”, 1949, nr 3; T. Wróblewski, *Etnografia radziecka a zagadnienie etnogenezy w świetle prac Stalina o językoznawstwie*, „Lud”, t. XII, 1954, cz. 1, s. 36, 65.

²¹ Ким, *op. cit.*, s. 9.

²² Карпов, *op. cit.*, s. 24.

twórczości materialnej — wszyscy ludzie tworząc kulturę materialną jednocześnie kształtowali podstawy kultury duchowej. Społeczeństwo klasowe odziedziczyło po tej epoce mitologię, pełną odgłosów pracy ludzkiej w walce z siłami przyrody”.

„W społeczeństwie klasowym ludowe masy pracujące stały się przedmiotem bezwzględного ucisku. Udziałem ich stała się ciężka praca fizyczna, praca nie na siebie, a na pana, praca katorżnicza, praca pod przymusem. Osiągnięcia przodującej myśli epoki były niedostępne dla ludu, były skierowane nie na ulżenie jego doli, lecz na dalszy wzrost przymusu i na zwiększenie wyzysku”.

„Ale i w tych warunkach — pisze Karpow — masy ludowe bez przerwy rozwijały i wykorzystywały siły wytwórcze, przekształcały przyrodę, rozwijały tym samym myśl naukową, stwarzały podstawę do rozwoju nauki, nagromadzenia przez człowieka wiedzy o otaczającym go świecie”²³.

Karpow w powyższych wypowiedziach utożsamia niewątpliwie dwie sprawy: kwestię tworzenia podstaw materialnych i duchowych pod rozwój kultury pisanej z samym tworzeniem różnych dziedzin kultury pisanej. Wiadome jest bowiem, że w społeczeństwach klasowych oprócz kultury pisanej istniała obszerna kultura nie pisana, obsługująca w wielu wypadkach prawie wyłącznie szerokie masy ludowe. W oparciu o tę nie pisaną kulturę w obrębie kultury pisanej kształtowały się na przestrzeni dziejów różne nurty. Dla historyków wszystkich dziedzin kultury pozostaje do zbadania zagadnienie, jak w oparciu o kulturę mas ludowych kształtowała się kultura pisana. Szczególnie problem ten jest ważny w badaniach nad socjalistyczną rewolucją kulturalną, która w wielu wypadkach po raz pierwszy udostępniła masom ludowym najwybitniejsze dzieła kultury pisanej i sama, jak nigdy przedtem wzbogaciła się o wielkie wartości kultury mas ludowych.

KLASOWY CHARAKTER KULTURY — TYP KULTURY

Kultura narodziła się w okresie wspólnoty pierwotnej. Nie miała ona wówczas charakteru klasowego. Dopiero zróżnicowanie społeczeństwa na klasy, podział pracy na fizyczną i umysłową doprowadził do tego, że kultura zaczęła nabierać charakteru klasowego. „W przedklasowym, pierwotnym społeczeństwie — pisze Karpow — światopogląd i twór-

²³ Tamże, s. 27.

czość duchowa ludzi włączona była bezpośrednio w działalność produkcyjną”²⁴.

W społeczeństwie pierwotnym kultura znajdowała się na niezbyt wysokim poziomie; istniejące stosunki rodowo-plemienne hamowały rozwój kultury. Karpow pisze tak: „Ustrój rodowy ze względu na rozwój sił wytwórczych stał się hamulcem na drodze rozwoju, skuwał on rozwój jednostki ludzkiej, związanej pętami stosunków rodowych, podporządkowanej żywiołowo kształtującym się obyczajom, zwyczajom, tradycjom, które posiadały siłę niezmiennego prawa i kontrolowane były przez tradycyjny autorytet głowy patriarchalnej rodziny bądź wodza plemienia [...] Z przejściem do społeczeństwa klasowego powstał i nastąpił rozdział pracy między masami, pochłoniętymi prostą pracą fizyczną, a niewielu uprzywilejowanymi jednostkami, kierującymi pracą, zajmującymi się handlem, działalnością państwową, sztukami i naukami. Najprostsza i naturalnie wyrosła formą takiego podziału pracy było niewolnictwo [...] Przejście do społeczeństwa niewolniczego było krokiem naprzód na drodze rozwoju”²⁵.

Przejście od ustroju bezklasowego, jakim była wspólnota pierwotna, do ustroju klasowego — niewolnictwa, miało swoje konsekwencje w rozwoju kultury.

„W społeczeństwie klasowym — pisze Karpow — istnieje panowanie jednej klasy, posiadającej narzędzia i środki produkcji, nad drugą klasą, nie posiadającą narzędzi i środków produkcji”. Klasa, która jest panująca w społeczeństwie pod względem ekonomicznym i politycznym, jest także panująca pod względem intelektualnym. „Myśli klasy panującej są panującymi myślami społeczeństwa” — pisze Karpow. Te momenty, jego zdaniem, uwarunkowały i to, że na całej przestrzeni historii społeczeństwa klasowego niepodzielnie panująca była duchowa kultura klas panujących: panów niewolników, feudalów, burżuazji. „Kultura klas panujących zawierała w sobie myśli tych klas przedstawiające, jak uczy marksizm-leninizm, koncepcje na temat ich panowania”.

„Tak więc — czytamy dalej — kultura duchowa panów niewolników zawierała w sobie panującą w społeczeństwie starożytnym myśl o tym, że podział społeczeństwa na niewolników i panów niewolników był konieczny i pełnoprawny. Cała organizacja życia państw niewolniczych była dostosowana do tego, ażeby utrzymać w posłuszeństwie setki tysięcy niewolników. Temu podstawowemu zadaniu podporządkowana była

²⁴ Tamże, s. 53.

²⁵ Tamże, s. 55.

cała kultura niewolniczego państwa. Moralność, prawo, sztuka, literatura, nauka, religia — wszystko miało na celu wychowywać klasę panów niewolników, jak żołnierzy i rządców, zdolnych nie tylko utrzymać w uległości niewolników, których posiadali, ale i zdobyć nowych”²⁶.

„W średniowiecznym społeczeństwie feudalnym podstawą całego życia duchowego była reakcyjna religijno-kościelna ideologia. Wszystkie dziedziny kultury duchowej sprowadzono do zgodności z nauką Kościoła. I to nie przypadkowo. Najwyższe panowanie teologii we wszystkich dziedzinach życia umysłowego było uwarunkowane tym, że Kościół, według wyrażenia F. Engelsa, był »najwyższym uogólnieniem i sankcją ustroju feudalnego«²⁷.

Tak samo, zdaniem Karpowa, w społeczeństwie kapitalistycznym panujące w kulturze były poglądy klasy panującej. „W społeczeństwie kapitalistycznym — pisze — cała burżuazyjna kultura — filozofia, sztuka i literatura, nauka, moralność, prawo, religia — zawierają tę podstawową myśl ideologii burżuazyjnej, że ustrój burżuazyjny i burżuazyjna demokracja są szczytem rozwoju społeczeństwa, odpowiadającym naturze człowieka i dlatego są wieczne i niewzruszone”.

„Burżuazyjna kultura duchowa — podkreśla Karpow — stanowiła uzasadnienie i obronę panującej roli klasy burżuazji, tak jak kultura niewolnicza i feudalna stanowiły uzasadnienie i obronę klasy panów niewolników i klasy feudalów”²⁸.

W badaniach nad kulturą klas panujących ważną rolę odgrywa koncepcja bazy i nadbudowy. Stosując ją w badaniach historycy radzieccy wyodrębniają, zależnie od istnienia takiej czy innej bazy i nadbudowy, różne następujące po sobie typy kultury²⁹.

Koncepcja typu kultury jest w nauce radzieckiej powszechnie przyjęta. Karpow w cytowanej już książce pisze: „Ponieważ w historii znanych jest pięć typów stosunków produkcyjnych ludzi, pięć społeczno-ekonomicznych formacji, które istniały jedna po drugiej (ustrój wspól-

²⁶ Tamże, s. 60.

²⁷ Tamże, s. 61.

²⁸ Tamże, s. 62.

²⁹ Na marginesie można tutaj zaznaczyć, że w dyskusjach, które się toczą w nauce polskiej na temat założeń metodologicznych, jakie winny być stosowane w badaniach nad historią czasopiśmiennictwa jako określonej dziedziny kultury, doszło w związku z problemem typu kultury do szeregu nieporozumień. Z postulowanym w nauce radzieckiej ujęciem typu kultury nie zgodziliby się niektórzy polscy dyskutanci, jak M. Janion, *Jeszcze jedno nieporozumienie wokół liberalizmu*, „Pamiętnik Literacki, R. XLV, 1954, z. 3, s. 132; B. Baczko, *Głos w dyskusji w sprawie liberalizmu*, „Myśl Filozoficzna“, 1954, nr 4, s. 217–218.

noty pierwotnej, niewolnicze, feudalne, kapitalistyczne i socjalistyczne społeczeństwo), możemy mówić o pięciu typach kultury ludzkiej, które istniały jeden po drugim³⁰.

N. Kim, autor najnowszej pracy o socjalistycznej rewolucji kulturalnej, pisze na temat różnych na przestrzeni dziejów treści w kulturze światowej: „Z historycznego charakteru kultury, z zależności jej od określonego sposobu produkcji wynika, że w klasowo-antagonistycznym społeczeństwie kultura niewątpliwie posiada charakter klasowy. Przy czym w danym klasowym społeczeństwie panująca jest kultura, która wyraża interesy klasy panującej w ekonomice i polityce. W każdym klasowo-antagonistycznym społeczeństwie panuje kultura wyzyskującej mniejszości, która, opierając się na swej sile ekonomicznej i politycznej, podporządkowuje swoim interesom wszystkie osiągnięcia kultury, przekształca je w narzędzie ucisku i wyzysku”.

„Każdemu ustrojowi ekonomicznemu — pisze dalej — odpowiada określona kultura. Zmiana historycznych epok pociąga dlatego nieuchronnie za sobą i zmianę w układach kultury, w treści kultury. Na przestrzeni historii ludzkiego społeczeństwa kultura bez przerwy zmieniała się i rozwijała; w trakcie tego rozwoju jeden typ kultury zastępowany był przez drugi. Kultura społeczeństwa pierwotnego, kultura niewolnicza, kultura feudalna, kultura burżuazyjna — takie były podstawowe typy kultury przedsocjalistycznych epok, które odpowiadały określonym sposobom produkcji i które następowały jeden po drugim w procesie zmiany formacji społeczno-ekonomicznych. Kultura socjalistyczna stanowi wyższy typ kultury; ona odpowiada wyższemu, socjalistycznemu sposobowi produkcji i wyraża materialne i duchowe potrzeby socjalizmu³¹.”

Należy przy tym zaznaczyć, że historycy radzieccy nie tylko wyróżniają różne na przestrzeni dziejów społeczeństwa typy kultury, lecz także teoretycznie i praktycznie opracowują problemy zmian, jakim podlega na przestrzeni swego istnienia określony typ kultury, śledzą jego powstanie, rozwój i upadek³².

Czy kultura panująca była jedyną kulturą, jaka istniała w społeczeństwie klasowym na danym etapie jego rozwoju? Odnosnie do tego zagadnienia zdania są wśród historyków podzielone. Wręcz odmienne

³⁰ Карпов, *op. cit.*, s. 24.

³¹ Ким, *op. cit.*, s. 10, 11.

³² Tamże, s. 13; M. A. Alpatow (*Idee polityczne francuskiej historiografii burżuazyjnej XIX wieku*, Warszawa 1953) przedstawia przemiany, jakie nastąpiły pod wpływem rozwoju ruchu robotniczego w jednej z dziedzin kultury — historiografii.

stanowisko zajęli w tej sprawie Karpow i recenzent jego pracy W. W. Berestniew.

Berestniew w swej recenzji poddał krytyce koncepcję kultury Karpowa, polegającą na rozciągnięciu twierdzenia Lenina o dwóch kulturach w obrębie narodu burżuazyjnego na wszystkie społeczeństwa klasowe i dostosowaniu jej do jednego z podstawowych twierdzeń materializmu historycznego, do twierdzenia, że w każdym społeczeństwie klasowym istnieją dwie antagonistyczne klasy.

„Autor — pisze Berestniew o koncepcji Karpowa — popelnia błąd, starając się mechanicznie rozciągnąć leninowskie twierdzenie o dwóch kulturach (proletariackiej i burżuazyjnej) w każdym narodzie charakteryzujące kulturę społeczeństwa kapitalistycznego i na wszystkie inne antagonistyczne formacje. W książce mówi się o kulturze chłopów pańszczyźnianych [s. 63], o kulturze niewolników [s. 61, 62]”.

„Jeżeli chodzi o działalność chłopów pańszczyźnianych — wyjaśnia dalej — to tu może być mowa tylko o elementach antypańszczyźnianej ludowej ideologii, odzwierciedlającej warunki ich życia i przejawiającej się na przykład w twórczości ludowej. Ale te elementy w warunkach społeczeństwa feudalnego nie mogą wyrosnąć w samodzielną kulturę chłopów pańszczyźnianych. Ten fakt, że ze środowiska chłopów pańszczyźnianych wyszli tacy działacze kultury, jak aktor M. S. Szczepkin i poeta-demokrata T. G. Szewczenko, którzy w swojej twórczości odzwierciedlili myśli, nadzieje chłopów, nie oznacza, że byli oni twórcami kultury pańszczyźnianych chłopów; w ich działalności znalazły swój wyraz elementy ludowej, demokratycznej ideologii. Chłopi pańszczyźniani, którzy uczestniczyli z woli feudałów w tworzeniu największych dóbr kulturalnych, przyczyniali się do rozwoju feudalnej kultury, chociaż wnosili do niej nowe cechy; to odnosi się na przykład do pańszczyźnianych zespołów teatralnych, wielu artystów pańszczyźnianych itd.”.

„To samo można powiedzieć i o działalności niewolników w zakresie kultury. Niewolnicy w starożytnej Grecji i w starożytnym Rzymie nie stworzyli i nie mogli stworzyć swojej własnej, niewolniczej kultury. Występując jako poeci, artyści, rzeźbiarze itp. obsługiwali oni panów niewolników, przyczyniali się do rozwoju ich kultury. W ten sposób zagadnienie klasowego charakteru kultury i roli mas ludowych w rozwoju kultury trzeba rozpatrywać konkretno-historycznie, badając całokształt warunków życia społecznego i walki klasowej”³³.

Problem istnienia w każdym z ustrojów klasowych dwóch antagonistycznych nurtów w kulturze wymaga niewątpliwie dalszych badań

³³ Берестнев, *op. cit.*, s. 126.

i teoretycznych uogólnień. Problem jest skomplikowany, co występuje przy analizie roli mas ludowych i wybitnych twórców w rozwoju kultury.

ROLA MAS LUDOWYCH I INTELIGENCJI TWÓRCZEJ W ROZWOJU KULTURY W SPOŁECZEŃSTWACH KLASOWYCH

Historycy radzieccy za twórcę kultury zarówno materialnej, jak i duchowej uważają masy ludowe. Jowczuk w artykule pt. *Leninizm największym osiągnięciem rosyjskiej i światowej kultury* pisze na ten temat: „Marksizm-leninizm uważa, że kultura zarówno materialna, jak i duchowa jest rezultatem twórczości ludu [...] Charakteryzując kulturę ustrojów społecznych przeszłości leninizm odróżnia tych, którzy wytwarzają wartości kulturalne, tzn. masy ludowe i mistrzów kultury, wyrażających żywotne potrzeby społeczeństwa, narodu, od tych, którzy przywłaszczają sobie dobra kultury wytworzone przez lud, to znaczy od wyzyskującej, górnej warstwy społeczeństwa”³⁴. Historycy zgodnie stwierdzają, że na poszczególnych etapach rozwoju społeczeństwa zmienia się treść pojęcia „masy ludowe”. Posłuchajmy charakterystyki mas ludowych danej przez B. Porszniewa w artykule pt. *Zwiększanie się roli mas ludowych w historii*.

„Historycy burżuazyjni — pisze on — traktują masy ludowe, lud, nie jako kategorię klasową, lecz wszędzie i zawsze jako kategorię etniczną, rasową, narodową [...] Nawet u rosyjskich rewolucyjnych demokratów widoczne są jeszcze tu i ówdzie pozostałości nieklasowego pojmowania ludu”.

„Marksizm-leninizm — pisze dalej — przez pojęcie masy ludowe rozumie masy pracujące, bezpośrednich wytwórców dóbr materialnych. Masy te wraz ze swym doświadczeniem produkcyjnym, swą wprawą i wyrobieniem produkcyjnym są jednym z najważniejszych elementów sił wytwórczych społeczeństwa. Na różnych szczeblach rozwoju produkcji masy pracujące stanowiły różne historycznie określone klasy społeczne. Pod względem klasowym lud nie był nigdy jednorodny, zawsze składał się z różnych grup i warstw socjalnych, jednakże trzonem masy bezpośrednich wytwórców byli, według oceny marksistowsko-leninowskiej, w ustroju niewolniczym — niewolnicy, w feudalnym — poddani chłopci,

³⁴ M. Jowczuk, *Leninizm — największym osiągnięciem rosyjskiej i światowej kultury*, „Zeszyty teoretyczno-polityczne”, 1954, nr 4, s. 23. Oczywiście, nie ze wszystkimi tezami autora zawartymi w artykule można się zgodzić. Wymienimy chociażby tezę, że jednym ze źródeł leninizmu była rosyjska myśl rewolucyjna połowy XIX w.

a w kapitalistycznym — robotnicy najemni, proletariusze. W społeczeństwie socjalistycznym do ludu należy klasa robotnicza, chłopstwo i inteligencja”³⁵.

Badając przeważnie kulturę społeczeństw klasowych, wykrywając jej treść społeczno-polityczną historycy zapominają niejednokrotnie o tym, że kultura w genezie ma charakter aklasowy, sięgający tradycjami do społeczeństwa pierwotnego, gdzie wszyscy ludzie byli twórcami i konsumentami dóbr kulturowych. Dopiero od podziału społeczeństwa na klasy, oddzielenia się pracy umysłowej od pracy fizycznej, doszło do tego, że rola mas ludowych i klas panujących w rozwoju kultury na różnych etapach rozwoju społeczeństwa nie była jednakowa.

W nauce radzieckiej podkreśla się, iż rolę mas ludowych w rozwoju kultury na poszczególnych etapach rozwoju społeczeństwa należy rozpatrywać w sposób konkretno-historyczny, podobnie jak treść pojęcia mas. Za brak konkretno-historycznego podejścia do roli mas ludowych krytykował Karpowa Berestniew. Owe w najogólniejszym znaczeniu konkretno-historyczne podejście do roli mas ludowych w rozwoju kultury w poszczególnych formacjach cechuje artykuł B. Porszniewa, który świadczy jednocześnie o wycofaniu się autora ze swego poprzedniego ahistorycznego stanowiska w ocenie hasel antyfeudalnych ruchów chłopskich. Porszniew pisze: „Niewolnicy byli oderwani od swej ziemi ojczystej, od swych rodzin i plemion, z których pochodzili i wśród których wyrosli [...] mówiąc różnymi językami i należąc do różnych plemion, z trudem mogli się złączyć, aby stać się wielką siłą społeczną”³⁶. Rola „mas ludowych” zwiększyła się z przejściem od ustroju niewolniczego do ustroju feudalnego. „Postępowość feudalnego sposobu produkcji w porównaniu z niewolniczym wyrażała się — pisze B. Porszniew — po pierwsze w tym, że otwierał on większe możliwości rozwoju sił wytwórczych, a przede wszystkim samych wytwórców, mas pracujących, po drugie zaś w tym, że społeczeństwo feudalne jako całość dawało znacznie szersze możliwości walki klasowej wyzyskiwanych z wyzyskiwaczami niż ustrój oparty na niewolnictwie”³⁷. Jeszcze bardziej zwiększyła się rola mas ludowych w okresie kapitalizmu. „Kapitalistyczny sposób produkcji z kolei otworzył dalsze ogromne możliwości rozwoju sił wytwórczych obejmujących nie tylko technikę maszynową, lecz również same masy pracujące, pro-

³⁵ B. Porszniew, *Zwiększenie się roli mas ludowych w historii*, „Zeszyty teoretyczno-polityczne”, 1954, nr 5, s. 83.

³⁶ Tamże, s. 83.

³⁷ Tamże, s. 89.

letariuszy, oraz dawał nowe możliwości walki klasowej wyzyskiwanych z wyzyskiwaczami, nieporównanie szersze niż w społeczeństwie feudalnym”³⁸.

Wraz ze zwiększeniem się roli „mas ludowych” w produkcji, w walce klasowej, z wzrostem świadomości wzrastał także ich twórczy udział w tworzeniu kultury. Kwestia udziału „mas ludowych” w dziedzinie kultury jest jednak skomplikowana. „Twórczość mas ludowych i ich rozwój duchowy również tylko drogą okólną, pośrednio, mogły wywierać wpływ na ideologię i kulturę panującą w antagonistycznych społeczeństwach klasowych” — pisze Porszniew³⁹. „Niewolnicy, których ręce wzniosły cały gmach bogatej materialnej kultury społeczeństwa antycznego, odzwierciedlającej ich mistrzostwo, nie pozostawili pomników swej własnej kultury. Za ich wytwór ideologiczny można uważać tylko drobne karty z historii pierwotnego chrześcijaństwa. Elementy kultury ludowej w epoce feudalnej są znacznie większe. Bezpośredni wytwórcy tworzyli tutaj nie tylko dzieła sztuki wedle zapotrzebowań swych panów, lecz tworzyli również swą własną literaturę ustną, swą muzykę, swe obrazy artystyczne, swe idee religijne-heretyczne. Jednakże wszystkiego tego nie można nawet w przybliżeniu porównać z tą zdolnością do wyzwolenia się z duchowego jarzma wyzyskiwaczy, jaką wykazał proletariatus, ze zdolnością przeciwstawiania ich kulturze i ideologii swej własnej kultury i ideologii”⁴⁰.

Masy ludowe nie zawsze same tworzyły nowe dobra kulturowe. W wielu wypadkach były one jedynie siłą społeczną, której interesy i dążenia znajdowały wyraz w myśli społecznej, literaturze i sztuce będących produktem działalności nie związanych z nimi ściśle jednostek. Sprawa to znów skomplikowana.

Związek bowiem między masami ludowymi a wybitnymi twórcami kultury w różnych jej dziedzinach nigdy prawie w społeczeństwach klasowych nie był prosty i bezpośredni. M. Nieczkina niewątpliwie słusznie wysuwa w artykule pt. *Lud — decydującą siłą rozwoju historycznego* myśl, że o roli wielkiego artysty, myśliciela „jako uczestnika w rozwoju kultury nie decyduje jego pozycja społeczna, lecz obiektywne znaczenie, jakie ma dla procesu historycznego stworzona przezeń wartość kulturalna [...]. Wielcy postępowi działacze na polu kultury — pisze ona —

³⁸ Tamże, s. 89—90.

³⁹ Tamże, s. 91.

⁴⁰ Tamże, s. 92.

odzwierciedlają w swej twórczości palące zadania historyczne, których rozwiązanie jest życiową koniecznością dla mas ludowych”⁴¹.

Jakkolwiek nie bez znaczenia jest i pochodzenie społeczne, i przynależność społeczna przedstawiciela danej dziedziny kultury, na co klasycy marksizmu-leninizmu zwracali niejednokrotnie uwagę, to jednak związek między interesami mas ludowych a dążeniami różnych twórców kultury w większości wypadków jest raczej pośredni.

Ogniwem łączącym masy ludowe z przedstawicielami kultury jest, jak pisze Nieczkina, zbieżność ich dążeń z obiektywnym procesem rozwojowym społeczeństwa.

Między przedstawicielami różnych dziedzin kultury a masami ludowymi istnieją i istniały związki, które ukształtowały się w sposób historyczny. Aby wyjaśnić ten problem, nie wystarczy ograniczać się do badania genezy różnych dzieł, lecz trzeba iść dalej, badać, jaki one wywierały wpływ na współczesnych, czy i jak mobilizowały ich do walki ze zniechęconym na danym etapie ustrojem społecznym i politycznym. Niezbędnym warunkiem tego rodzaju badań jest niewątpliwie uświadomienie sobie różnic istniejących między różnymi dziedzinami twórczości kulturowej. Ludowość w różnych dziedzinach kultury wyraża się bowiem w nieco odmienny sposób. W muzyce i w malarstwie oznacza ona nawiązywanie do folkloru. W literaturze tyle co opisywanie warunków życia, celów i dążeń mas ludowych.

Nie zawsze jednak wielkie dzieło kultury, wówczas gdy powstawało, związane było z masami ludowymi. Trudno byłoby uzasadnić, że np. rzeźba i architektura grecka ze względu na swoją funkcję służyły masom niewolniczym lub wyrażały ich interesy. W średniowieczu znaczna część najwybitniejszych artystów pozostawała na usługach Kościoła, stanowiącego jedną z instytucji feudalnego ucisku, w dobie Odrodzenia i światłego absolutyzmu mecenat dworski odgrywał dużą rolę w inspirowaniu twórczości artystycznej, trudno zaś powiedzieć, aby np. portrety królów, infantów i infantek Velasqueza lub Rubensa wiązały się przez swą funkcję z masami ludowymi. Podobne wytwory kulturalne stanowią jednak wybitne dzieła artystyczne i z biegiem wieków dostarczając artystycznych doznań służą także masom, tam gdzie masy zdołały wywalczyć sobie prawo pełni korzystania z dóbr kultury. Nadal aktualny jest problem przebadania tego, jak to się dzieje, że dzieła sztuki, literatury itp. dostarczają doznań estetycznych ludziom w różnych epokach histo-

⁴¹ M. Nieczkina, *Lud — decydującą siłą rozwoju historycznego*, „Zeszyty teoretyczno-polityczne”, 1954, nr 7, s. 44.

rycznych. „Sztuka klasyczna — pisze Alpatow w artykule *Zagadnienie dziedzictwa artystycznego w badaniach radzieckiej nauki o sztuce* — to nie suma zebranych w muzeach zabytków ani suma informacyjnych wiadomości o nich, to żywa, niesłabnąca siła, w naszych czasach siła szczególnie aktywna. Jesteśmy świadkami tego, jak zapomniane i nie doceniane przez współczesnych arcydzieła budzą się w naszych czasach do nowego życia, zaczynają przemawiać do nas, podnoszą nas na duchu, otwierają przed nami perspektywy, dają nam zasłużoną radość”⁴².

Inaczej przedstawia się jeszcze problem ludowości, reprezentowania mas ludowych w dziedzinie ideologii. Decyduje tutaj, jak zostało wyżej powiedziane, opowiedzenie się po stronie ludu, dążenie do rozwiązania sprzeczności społecznych zgodnie z kierunkiem rozwoju społeczeństwa. Problem ten w nauce radzieckiej ma już poważną literaturę.

Na uwagę z tego punktu widzenia zasługuje dzieło P. M. Bierkowa, *Historia rosyjskiego czasopiśmiennictwa XVIII wieku*, w którym przedstawił on, jak na tle rozwoju stosunków ekonomicznych, politycznych i kulturalnych w skali rosyjskiej i światowej powstała za czasów Piotra I potrzeba założenia czasopism informujących o najważniejszych wydarzeniach. Z inicjatywy cara powstało pismo, które w treści swej propagowało oficjalne poglądy. W ciągu wieku w rozwoju czasopiśmiennictwa w Rosji zaszła poważna zmiana. Na tle antyfeudalnego ruchu mas chłopskich nastąpiło zróżnicowanie wewnątrz klasy panującej; czołowi jej przedstawiciele zaczęli występować na łamach redagowanych przez siebie czasopism z krytyką ustroju pańszczyźnianego. W ten sposób czasopiśmiennictwo w ciągu jednego wieku przekształciło się z organu rządowego w oręż walki z uciskiem i tyranią. Ideologia antyfeudalna znalazła wyraz w wierszach i opowiadaniach zamieszczanych na łamach czasopism satyrycznych Nowikowa, a w formie najdojrzałszej, w XVIII wieku, wystąpiła w twórczości Radiszczewa, co nie znaczy, iż byli oni powiązani z masami ludowymi⁴³.

Jeszcze wyraźniej problem ten występuje w artykule N. Drużynina *O periodyzacji historii stosunków kapitalistycznych w Rosji*. Po roku 1790 — pisze Drużynin — „w przeciwieństwie do poprzedniego okresu [...] ruch chłopski jest głównym, ale już nie jedynym czynnikiem rozkładającym

⁴² *Materiały do studiów i dyskusji z zakresu teorii i historii sztuki*, Warszawa 1955, nr 1—2, s. 24.

⁴³ Por. П. Н. Берков, *История русской журналистики XVIII века*. Москва 1952; także K. Kądzielska, *Badania nad historią czasopiśmiennictwa w Związku Radzieckim*, „Przegląd Nauk Historycznych i Społecznych” 1954, t. IV, Łódź 1955 s. 544 i n.

formację feudalną. Rewolucyjne wystąpienie Radiszczewa, które zbiegło się z francuską rewolucją burżuazyjną, zapoczątkowało okres rewolucjonizmu szlacheckiego⁴⁴. W Radiszczewa *Podróży z Petersburga do Moskwy*, w działalności dekabrystów i wydawanej przez nich literaturze ruch rewolucyjny w Rosji „uzyskał sztandar ideologiczny, ale ta potężna siła świadomości rewolucyjnej — pisze Drużynin — nie przeniknęła do szerokich mas, nie zespoliła się z ruchem chłopskim. Lenin podkreślał, że szlacheccy rewolucjoniści byli bardzo dalecy od ludu. Występując abstrakcyjnie w obronie interesów ludowych ci ludzie wywodzący się ze szlachty byli obcy i wewnątrz, i zewnątrz walce chłopskiej; ucieleśniając kolejne potrzeby swoich czasów nie mogli oni oprzeć się na ruchu masowym ani też ruch masowy nie mógł podnieść się do poziomu ich świadomości⁴⁵”.

W latach 1826—1861 w Rosji „na podstawie ruchu chłopskiego powstają rewolucyjno-demokratyczne kółka postępowej inteligencji; wszystkim tym kółkom — pisze Drużynin — [...] podobnie jak największym demokratom rewolucyjnym — Bielińskiemu, Czernyszewskiemu i Dobrołubowi — właściwa jest wspólna cecha: świadomość konieczności rewolucji ludowej i dążenie do zespolenia się z ruchem mas ludowych”. W latach tych „i w ruchu chłopskim, i w prądach społecznych postępowej inteligencji ujawnia się dążenie do zespolenia żywiołowego i świadomego elementu walki antyfeudalnej. Jednakże możliwość takiego zespolenia nie staje się rzeczywistością: rozproszenie i niski poziom kultury mas chłopskich, jak i słabość liczebna ideologów demokracji burżuazyjnej staje się przeszkodą nie do przezwyciężenia na drodze takiego zespolenia⁴⁶”.

Mimo że szlacheckim rewolucjonistom i rewolucyjnym demokratom nie udało się zespolić z różnych względów z żywiołowym ruchem chłopskim, stali się oni literackimi przedstawicielami tego ruchu. Jak się więc wydaje, związek między ich działalnością a żywiołowym ruchem mas chłopskich nie był bezpośredni. Związek ten opierał się na założeniu zgodności żywiołowego ruchu chłopskiego i działalności rewolucyjnych demokratów z obiektywną koniecznością dalszego rozwoju narodu rosyjskiego. Oprócz tej strony obiektywnej w jednym i drugim ruchu, jak pisze Drużynin, kształtowała się strona subiektywna: dążenie do połączenia swych sił w walce ze zniechęconym ustrojem feudalnym poniżającym ludzką godność. Walce o tę godność sprzyjała filozofia i litera-

⁴⁴ N. Drużynin, *O periodyzacji historii stosunków kapitalistycznych*, „Zeszyty historyczne Nowych Dróg”, 1950, nr 1, s. 154.

⁴⁵ Tamże, s. 154—155.

⁴⁶ Tamże, s. 155.

tura, malarstwo, muzyka i teatr, rozwijające się w promieniach rewolucyjnych dążeń. W walce z kierunkiem elitarnym, feudalnym w treści klasowej, rozwijała się kultura burżuazyjno-demokratyczna w Rosji.

Poeci i pisarze, muzycy i malarze, publicyści i uczeni rosyjscy w działalności swej opierali się na osiągnięciach rosyjskiej i światowej kultury. Wykorzystywali takie instytucje organizujące rozwój kultury, jak uniwersytety, muzea, teatry i czasopisma, do propagandy walki o nowy, wyższy ustrój społeczny. W ten sposób wytworzyli oni wspaniałą tradycję w kulturze rosyjskiej: przekazywali z pokolenia na pokolenie hasła walki z caratem i ustrojem feudalno-kapitalistycznym, które podniósł i rozwinął w nowych warunkach Lenin i założona przez niego partia. Hasła rewolucji społecznej w Rosji na przestrzeni XIX i początków XX wieku stały się, jak się wydaje, istotnym składnikiem rosyjskiej kultury narodowej, podobnie jak w Polsce hasła walki o wyzwolenie narodowe, a w Stanach Zjednoczonych hasła liberalno-demokratyczne, wolność słowa, zakładanie związków i stowarzyszeń, przestrzeganie zasad konstytucji itd.

Zasadniczej zmiany w rozwoju kultury dokonała w Rosji socjalistyczna rewolucja kulturalna. W trakcie jej zmieniła się rola mas ludowych i inteligencji twórczej w rozwoju kultury, zmieniły się związki łączące inteligencję twórczą z całym narodem: robotnikami, chłopami i inteligencją pracującą.

REWOLUCJE KULTURALNE W PRZESZŁOŚCI A SOCJALISTYCZNA REWOLUCJA KULTURALNA¹

Rewolucja kulturalna nie występowała nigdy w dziejach jako zjawisko samoistne, autonomiczne. Uczeni radzieccy jak najsilniej podkreślają, że rewolucja kulturalna stanowi część składową rewolucji w ogóle niezależnie od tego, czy dokonała się ona przed, czy po rewolucji politycznej. Rewolucja kulturalna bowiem jest zawsze przygotowana przez rozwój stosunków ekonomicznych i politycznych, które stanowią jej materialne podstawy. Z tego punktu widzenia uczeni radzieccy piszą o socjalistycznej rewolucji kulturalnej jako o części składowej budownictwa społeczeństwa socjalistycznego, przy czym podkreślają, że jest ona w dziejach procesem prawidłowym. M. Kim w rozdziale pt. Rewolucja kulturalna — część składowa budownictwa socjalistycznego w ZSRR pisze:

„Na gruncie zwycięstwa socjalizmu w dziedzinach politycznej i ekonomicznej w ZSRR dokonała się rewolucja kulturalna: stara burżuazyjna kultura zastąpiona została przez nową, socjalistyczną, niebywale pod-

niósł się poziom kulturalny mas pracujących, sformowała się liczna armia ludowej inteligencji, rozwinęła się przodująca socjalistyczna nauka i sztuka; ZSRR z kraju zacofanego w przeszłości przekształcił się w kraj najbardziej przodującej w świecie kultury, stał się uznanym nosicielem wszystkiego, co postępowe, oparciem światowej cywilizacji”.

„Przezwrot socjalistyczny w życiu kulturalnym — to prawidłowy proces rozwoju społeczeństwa w epoce dyktatury proletariatu. Rewolucja kulturalna w ZSRR — pisze Kim — była częścią składową wielkiego dzieła budownictwa socjalistycznego; stanowiła ona naturalny rezultat ugruntowania w ZSRR socjalistycznego ustroju społecznego i państwowego. Zwycięstwo rewolucji socjalistycznej stanowiło rezultat ugruntowania nowej bazy ekonomicznej, która powołała do życia nowe społeczne prawa rozwojowe, przede wszystkim podstawowe ekonomiczne prawo socjalizmu, wymagające maksymalnego zapewnienia nieustannie rosnących materialnych i kulturalnych potrzeb całego społeczeństwa”⁴⁷.

Socjalistyczna rewolucja kulturalna, podobnie jak rewolucja socjalistyczna w ogóle, dokonana została w ZSRR pod kierownictwem Komunistycznej Partii. „Kierownictwo ze strony partii — pisze Kim — to jeden z podstawowych i decydujących warunków zwycięstwa rewolucji kulturalnej w naszym kraju. Partia Komunistyczna stała się jej inspiратorem i organizatorem”⁴⁸.

Rewolucja kulturalna w ogóle, a w tym i socjalistyczna rewolucja kulturalna należą do zjawisk złożonych. Historycy radzieccy wyjaśniając zagadnienia socjalistycznej rewolucji kulturalnej odwołują się do analizy porównawczej z burżuazyjną rewolucją kulturalną, jaka dokonała się przede wszystkim we Francji.

Stwierdzają oni, że rewolucje kulturalne, burżuazyjna i socjalistyczna, występujące na przełomie różnych epok historycznych nie były zjawiskami autonomicznymi. „Zwycięstwo socjalizmu — pisze Kim — oznacza przejście do nowego, wyższego typu ustroju społecznego; oznacza ono ustanowienie wyższej formy organizacji życia społecznego nie tylko w dziedzinie ekonomicznej i politycznej, ale i w dziedzinie kultury”. Socjalistyczna rewolucja kulturalna w ZSRR nie była zjawiskiem przypadkowym. „Rewolucja kulturalna w ZSRR była częścią składową wielkiego dzieła przebudowy socjalistycznej; była ona naturalnym rezultatem ugruntowania w ZSRR społecznego i państwowego ustroju socjalistycznego”⁴⁹.

⁴⁷ Tamże, s. 3.

⁴⁸ Tamże, s. 4.

⁴⁹ Tamże, s. 3.

Założenia teoretyczne badań nad rewolucją proletariacką i rewolucją burżuazyjną znajdują uczeni w pracy Stalina *Przyczynek do zagadnień leninizmu*. Z zawartej w niej charakterystyki różnic między rewolucją proletariacką a rewolucją burżuazyjną wynikają bowiem, ich zdaniem, daleko idące wnioski nie tylko dla badań nad ekonomiką i polityką, lecz także i nad kulturą.

Po pierwsze, socjalistyczna rewolucja kulturalna i burżuazyjna rewolucja kulturalna dokonały się w zupełnie odmiennych warunkach historycznych, ekonomicznych i politycznych. „Wiadomo — pisze Kim — że burżuazja miała szerokie możliwości do stworzenia swojej kultury już w łonie feudalizmu. Opierając się na swej sile ekonomicznej jeszcze przed rewolucją burżuazyjną, w warunkach feudalizmu, stała się ona klasą stojącą wyżej w swej dojrzałości kulturalnej od panującej klasy feudalnej. W związku z wzrostem samej burżuazji i potrzebami produkcji kapitalistycznej już w warunkach społeczeństwa feudalnego uformowała się podstawa burżuazyjnej kultury: stworzono burżuazyjną filozofię, sztukę, moralność, literaturę, ukształtowała się burżuazyjna inteligencja. Klasa burżuazyjna, jednym słowem, kroczyła do swojej rewolucji politycznej stanowiąc już siłę przewyższającą klasę feudalną nie tylko w stosunkach ekonomicznych, lecz i w kulturalnych”⁵⁰.

Inaczej powstawała kultura proletariacka. Kultura proletariacka w odróżnieniu od kultury burżuazyjnej „w całości tworzy się i wszechstronnie rozwija po zdobyciu przez proletariat władzy politycznej, w epoce dyktatury proletariatu”⁵¹. Bowiem „proletariat w warunkach kapitalizmu nie miał możliwości opanowania wszystkich osiągnięć kultury, stworzenia swojej kultury socjalistycznej, co stawiało go w niedogodnym położeniu w walce przeciwko burżuazji, w walce o rewolucję socjalistyczną”. Proletariat bowiem „w warunkach kapitalizmu był klasą ekonomicznie wyzyskiwaną, politycznie nie posiadającą praw, ograbioną materialnie i duchowo, nie miał on możliwości stworzenia własnej kultury. W ramach kapitalistycznych porządków społecznych stworzone zostały tylko poszczególne elementy socjalistycznej kultury”⁵².

Ten fakt, że proletariat w warunkach panowania ustroju kapitalistycznego nie mógł stworzyć własnej kultury, a więc i dokonać rewolucji kulturalnej, jak twierdzą historycy radzieccy, wynika z istoty socjalistycznej rewolucji kulturalnej. „Istota rewolucji kulturalnej — pisze Kim — polega na duchowym przekształceniu ludzi na podstawie świato-

⁵⁰ Tamże, s. 19—20.

⁵¹ Tamże, s. 19.

⁵² Tamże, s. 20.

poglądu marksistowskiego, ideologii proletariackiej, na olbrzymim i gwałtownym podwyższeniu poziomu kulturalnego narodu, na wzbogaceniu jego życia duchowego”⁵³.

W ustroju kapitalistycznym panowała i panuje burżuazja, która posiada skoncentrowane w swych rękach ekonomiczne i polityczne środki panowania klasowego, bez ich obalenia nie może być mowy o rewolucji socjalistycznej w sferze kultury. Nic też dziwnego, że historycy zgodnie podkreślają, iż rewolucja socjalistyczna w sferze kultury, w przeciwieństwie do rewolucji burżuazyjnej, może być dokonana dopiero po zdobyciu przez proletariat władzy politycznej, od której zaczyna się rewolucja socjalistyczna, i od wykorzystania tej władzy dla przeprowadzenia rewolucji w stosunkach ekonomicznych i kulturze.

Rewolucja socjalistyczna w dziedzinie kultury jest też zjawiskiem trwającym dłużej niż rewolucja w dziedzinie ekonomicznej, ponieważ najtrudniej, jak wiadomo, jest zmienić się samym ludziom. „Rewolucja kulturalna — pisze Kim — jeśli porównać ją z przewrotem socjalistycznym w polityce i ekonomice, przedstawia się jako proces bardzo powolny i długotrwały”⁵⁴.

Drugi wniosek, wynikający z charakterystyki różnic między rewolucją proletariacką a rewolucją burżuazyjną, dotyczy powrotu wartości materialnych i duchowych kultury do jej pierwotnych twórców, do mas ludowych i uczynienia ich pełnoprawnymi spadkobiercami kultury. W tym zakresie historycy powołują się na wypowiedzi Lenina na Trzecim Ogólnorosyjskim Zjeździe Rad, w której mówił on: „Dawniej cały rozum ludzki, cały jego geniusz tworzył po to, aby jednym dać wszystkie dobrodziejstwa techniki i kultury, innych zaś pozbawić rzeczy najniezbędniejszych — oświaty i rozwoju. Teraz zaś wszystkie cuda techniki, wszystkie zdobycze kultury będą dorobkiem całego narodu i nigdy odtąd rozum i geniusz ludzki nie staną się narzędziem gwałtu, narzędziem wyzysku. Wiemy to — a czyż w imię tego wielkiego dziejowego zadania nie warto pracować, nie warto oddać wszystkich sił? I lud pracujący dokona tej tytanicznej pracy dziejowej, nosi bowiem w sobie drzemiące dotąd wielkie siły rewolucji, odrodzenia i odnowienia”⁵⁵.

Socjalistyczna rewolucja kulturalna w ZSRR, jak zgodnie stwierdzają wszyscy radzieccy badacze, realizuje dwojakiego rodzaju zadania. Po pierwsze, udostępnia ona masom ludowym wartości kulturowe wytworzone na przestrzeni minionych epok historycznych. Po drugie zaś,

⁵³ Tamże, s. 12.

⁵⁴ Tamże, s. 21.

⁵⁵ W. I. Lenin, *Trzeci Ogólnorosyjski Zjazd Rad*, „Dziela”, t. XXVI, s. 488, 489.

w oparciu o nie tworzy ona niezbędne warunki do powstania nowej, socjalistycznej kultury. „Jedną z najważniejszych cech charakterystycznych dla rozwoju kultury duchowej w kraju socjalizmu jest fakt — pisze B. Riurikow — że tworzenie nowego wiąże się nierozzerwalnie z coraz szerszym wykorzystaniem dorobku kulturalnego przeszłości”. Autor wyjaśnia zarazem, dlaczego burżuazja nie mogła na dłuższą metę prowadzić polityki umasowienia kultury wśród najszerszych mas narodu. „Klasa, która czuje, jak nietrwala jest jej sytuacja — pisze — która nie ma perspektyw, nie może ujawniać zainteresowania dziedzictwem lat minionych i twórczo go asymilować”⁵⁶.

Socjalistyczna rewolucja kulturalna oprócz pewnych podobieństw do burżuazyjnej rewolucji kulturalnej ma swoje cechy specyficzne. Socjalistyczna rewolucja kulturalna nie tylko dokonuje zmiany jednego typu kultury na drugi, wyższy typ, lecz idzie bez porównania dalej. Rewolucja socjalistyczna znosząc wszelki wyzysk i ucisk mas ludowych, jakiemu podlegały one na przestrzeni dziejów, znosi jednocześnie odzwierciedlenie tego wyzysku w dziedzinie kultury. W związku z tym nie dąży ona bynajmniej do tego, aby w sposób mechaniczny przyswajając sobie wszystkie wartości kultury, jakie wytworzone zostały na przestrzeni dziejów. Aktywnym składnikiem własnej kultury czyni ona tylko te wartości, w których znalazła wyraz na danym etapie rozwoju walka z uciskiem i wyzyskiem społecznym i politycznym, umiłowanie pracy i ludzki stosunek do człowieka, a odrzuca te wszystkie wartości, w których uwidoczniona została bierność i posłuszeństwo klas uciskanych i wyzyskiwanych wobec klas panujących. Oczywiście, nie wyłącza to, jak się wydaje, konieczności przedstawiania działalności i poglądów, w szerokim tego słowa znaczeniu, różnych przedstawicieli kultury i nauki w całokształcie, w rozwoju, przemianach, sprzecznościach, z wydobyciem słabych i silnych stron tej działalności i poglądów.

Rewolucja socjalistyczna, stwarzając wspaniałe warunki do rozwoju ekonomicznego i politycznego wszystkich narodów, stwarza także wspaniałe możliwości rozwoju ich kultur narodowych, którym nadaje nową, socjalistyczną treść. Treść ta jest wspólna wszystkim kulturom narodowym w okresie socjalizmu, co widać wyraźnie, zdaniem historyków radzieckich, na przykładzie Związku Radzieckiego. „Jedną z cech specyficznych rewolucji kulturalnej w ZSRR polegała na tym — pisze Kim — że dokonała się ona pod sztandarem rozwoju kultury socjalistycznej w treści, narodowej w formie”.

⁵⁶ B. Riurikow, *Puścizna klasyków a literatura radziecka*, „Literatura radziecka”, 1952, nr 11, s. 184.

„Socjalistyczna treść kultury narodów w ZSRR określona jest tym, że w swoim rozwoju opiera się ona na jednym, socjalistycznym sposobie produkcji i jest podporządkowana jednemu i ogólnemu dla wszystkich narodów celowi zbudowania społeczeństwa komunistycznego na tym, że za podstawę ma ona ideologię marksizmu-leninizmu”⁵⁷.

SWOISTOŚĆ KULTURY JAKO ZJAWISKA SPOŁECZNEGO — I
KULTURA SOCJALISTYCZNA JAKO NOWY, WYŻSZY TYP KULTURY —
CECHY SPECYFICZNE SOCJALISTYCZNEJ REWOLUCJI KULTURALNEJ
W ZWIĄZKU RADZIECKIM

W nauce radzieckiej, jak podkreślano, nie została dotychczas szczegółowo opracowana ogólna teoria kultury, co występuje przy omawianiu różnych zagadnień. Do takich zagadnień należy określenie swoistości kultury jako zjawiska społecznego. Kosminski w artykule *W sprawie ukształtowania się narodu angielskiego* pisze, że „kultura jest zjawiskiem należącym do nadbudowy i może być niewolnicza, feudalna, burżuazyjna lub socjalistyczna”⁵⁸. W tym rozumieniu, jak widzimy, kultura włączona została do nadbudowy i utożsamiona z ideologią. Nie wyodrębniono w niej trwałych i zmiennych wartości tego, co tak silnie podkreślano w dyskusji nad językiem, literaturą i sztuką, które należą niewątpliwie do kultury. W kierunku, jaki wskazały te nieco sofistyczne dyskusje, idzie M. Kim który, w swej książce pisze o kulturze, co następuje: „W kulturze należy rozróżnić dwa jej składowe elementy: 1. te osiągnięcia kulturalnego postępu ludzkości, te osiągnięcia w dziedzinie techniki, nauki, sztuki, które są produktem nie jakiej bądź jednej historycznej epoki, a rezultatem rozwoju na przestrzeni całej historii ludzkiego społeczeństwa i które w ten sposób tworzą nienadbudowowy element kultury, i 2. te światopoglądy, teorie i ideologie, które powstają jako produkt określonej historycznej epoki i w swoim istnieniu związane są z określoną bazą ekonomiczną, i w ten sposób tworzą nadbudowowy element kultury. Zrozumiałe, że te ostatnie w społeczeństwie klasowym noszą klasowy charakter, wyrażają interesy panującej klasy”⁵⁹. Autor wyjaśnia, że rewolucja kulturalna likwiduje przede wszystkim elementy nadbudowy w kulturze. Podkreśla on, iż różne typy kultury odróżniamy

⁵⁷ Ким, *op. cit.*, s. 25.

⁵⁸ E. Kosminski, *W sprawie ukształtowania się narodu angielskiego*, „Zeszyty historyczne Nowych Dróg”, 1950, nr 4, s. 197.

⁵⁹ Ким, *op. cit.*, s. 12—13.

na podstawie zawartej w niej treści ideowej. „Socjalistyczny przewrót kulturalny w ZSRR — pisze on — oznaczał przede wszystkim likwidację antyludowej treści ideowej dawnej kultury i obsługujących ją społecznych instytucji. Radziecka kultura socjalistyczna w podstawowym znaczeniu odróżnia się od kultury burżuazyjnej swoją nową, socjalistyczną treścią ideową; powstała ona na bazie dalszego rozwoju tych postępowych idei i teorii naukowych, które były stworzone jeszcze w warunkach kapitalizmu. Z drugiej strony tworzyła się ona na podstawie krytycznego przyswojenia całego bogactwa pozytywnych osiągnięć ludzkiej kultury”⁶⁰.

„Tak więc — pisze Kim w innym miejscu — zadania rewolucji kulturalnej, jeśli rozpatrywać ją z punktu widzenia stosunku proletariatu do kulturalnego dziedzictwa przeszłości, zawierają się w tym, ażeby po pierwsze, zlikwidować [...] treść burżuazyjnej kultury, uwolnić kulturę od panowania reakcyjnych idei, światopoglądów i przesądów; po drugie, przyswoić w pełni te elementy demokratycznej i socjalistycznej kultury, które były stworzone i rozwijały się w warunkach kapitalizmu, opanować wszystkie pozytywne osiągnięcia wielowiekowej kultury ludzkiej, oddać na służbę ludu i socjalizmu wszystkie rzeczywiste osiągnięcia nauki, techniki, sztuki”⁶¹.

Autor pisze, że przedstawione powyżej sprawy określają tylko jedno z zadań socjalistycznej rewolucji kulturalnej: stosunek do dziedzictwa kulturalnego. „Druga strona rewolucji kulturalnej — to tworzenie nowego” — pisze Kim. „Socjalizm nie może zadowolić się tylko przyswojeniem poprzednich osiągnięć w dziedzinie kultury, ale potrzebuje nowych, wspanialszych osiągnięć we wszystkich dziedzinach kultury materialnej i duchowej. Klasa robotnicza twórczo przekształcając świat potrzebuje takiej wiedzy, nauki, techniki, jakich historia nie wymagała od żadnej klasy w przeszłości”⁶².

Rewolucja w Związku Radzieckim doprowadziła do stworzenia warunków powstania nowego, wyższego typu kultury. Autorzy, jak Kim, Karpow i inni, nie zawsze obejmują wszystkie zagadnienia związane z socjalistyczną rewolucją kulturalną. Nie ma w tym też nic dziwnego. Problematyka socjalistycznej rewolucji kulturalnej jest złożona, bogata, sama rewolucja nie jest jeszcze zakończona.

W pracach Karpowa, Kima i innych autorów uderza jeden moment: koncepcje ich, tworzone w oderwaniu od konkretnych badań nad historią

⁶⁰ Tamże, s. 15.

⁶¹ Tamże, s. 17.

⁶² Tamże, s. 17,—18.

kultury, nie zawsze stwarzają możliwości przejścia od ogólnych rozważań do konkretnych badań nad powstaniem i rozwojem kultury we wspólnocie pierwotnej, w społeczeństwie feudalnym i kapitalistycznym.

Na zakończenie tej części warto przedstawić problematykę kultury zawartą w pracy T. N. Kary-Nijazowa, członka rzeczywistego Akademii Nauk Uzbeckiej SRR, pt. *Zarys historii kultury radzieckiego Uzbekistanu* (Очерки истории культуры советского Узбекистана, Moskwa 1955).

Praca Kary-Nijazowa dzieli się na dwie części. Część pierwsza, zatytułowana *O kulturze ludów Uzbekistanu przed Rewolucją Październikową*, zawiera szczegółowy obraz kulturalnej spuścizny ludów Uzbekistanu i porusza problematykę postępowego znaczenia przyłączenia Turkiestanu do Rosji. W związku z ostatnim zagadnieniem autor omawia historyczne związki między ludami Środkowej Azji a ludem rosyjskim; pisze o oświacie ludowej i sytuacji języka i piśmiennictwa, o pracy naukowo-badawczej w Turkiestanie, uzbeckiej literaturze i sztuce, o pojawieniu się piśmiennictwa, o myśli społeczno-politycznej; porusza zagadnienie otwarcia szkoły wyższej w kraju; omawia sytuację w okresie rewolucji lutowej 1917 roku i reakcyjną działalność miejscowych nacjonalistów burżuazyjnych.

Druga część pracy nosi tytuł: *Rewolucja Październikowa i rozwój kultury socjalistycznej w Uzbekistanie*. Obejmuje ona jeszcze bogatszą problematykę niż część pierwsza. Rozpoczyna się od przedstawienia niektórych zagadnień budownictwa kultury socjalistycznej, po czym następują rozdziały, w których autor omawia szkolnictwo podstawowe i średnie, szkolnictwo wyższe, rozwój nauki i instytucji naukowych wraz z historią powstania Akademii Nauk Uzbeckiej SRR; uzbecki język i piśmiennictwo, uzbecką literaturę radziecką, drukarstwo i prasę, teatr dramatyczny i dramaturgię, muzykę i teatr muzyczny, sztuki plastyczne i kinematografię. W ostatnim z rozdziałów drugiej części pisze o zasadniczej zmianie oblicza Uzbekistanu: industrializacji, socjalistycznej rekonstrukcji i rozbudowie miast, socjalistycznej przebudowie wsi, stworzeniu narodowego systemu ochrony zdrowia i rozwoju kultury fizycznej; kształtowaniu się nowego, radzieckiego człowieka.

ZAKOŃCZENIE

Uogólnienia teoretyczne w dziedzinie badań nad kulturą, zawarte w pracach Karpowa, Kima i innych autorów, stanowią niewątpliwie pewien wkład do nauki, jakkolwiek pozostawiają one, jak każde początkowe próby, wiele do życzenia. Stawiając jednak problem opracowania teorii

kultury opartej na założeniach materializmu historycznego dostarczają wiele analiz i sformułowań teoretycznych, nad którymi warto się zastanowić.

W dziedzinie badań nad kulturą w Związku Radzieckim obserwujemy jeszcze inne zjawisko: dążenie do oparcia się w badaniach nad kulturą na materiałach zgromadzonych przez różne nauki, jak historia, etnografia, archeologia. Wydaje się też, że dalsze badania nad teorią i historią kultury pójdą w kierunku ujednoczenia koncepcji teoretycznych, formułowanych dotychczas przez poszczególne nauki. Połączenie koncepcji formułowanych oddzielnie w obrębie archeologii, etnografii, historii przyczyni się niewątpliwie do stworzenia bardziej precyzyjnych, niż istniejące, uogólnień teoretycznych. Praca tego rodzaju będzie wymagała jednak wiele wysiłku, ponieważ rozbieżności między koncepcjami teoretycznymi, formułowanymi w obrębie poszczególnych nauk, jak mieliśmy tego przykład z problemem typu kultury, są poważne. Uczeni, aby podjąć tę pracę, muszą usamodzielnąć się intelektualnie, uwolnić się od zastanych schematów, które ciążą niewątpliwie nad rozważaniami w dziedzinie kultury, o czym mogliśmy przekonać się chociażby z powyższych uwag.